

سیمای امیر علی شیر نوایی

در کتاب

«مکارم الاخلاق»

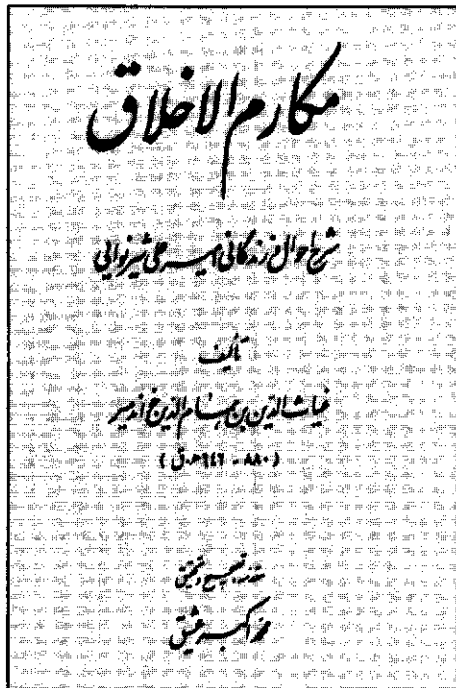
● مجتبی تبریزیا

- مکارم الاخلاق: شرح احوال و زندگانی امیر علی شیر نوایی
- غیاث الدین بن همام الدین خواندمیر
- مقدمه و تصحیح و تحقیق: محمد اکبر عشیق
- ناشر: مرکز نشر میراث مکتوب، تهران چاپ اول، ۱۳۷۸

«دفتر نشر میراث مکتوب» مؤسسه‌ای فرهنگی است که در راستای شناسایی و احیاء و تصحیح و نشر متون کهن و نسخه‌های خطی گنجینه‌های فرهنگ و تاریخ اسلام و ایران طی سال‌های اخیر گام‌های مؤثری برداشته است. از مجموع ۶۹ عنوان کتابی که تا کنون از سوی این دفتر در دسترس اهل علم و تحقیق قرار گرفته، در حدود دوازده کتاب به حوزه تاریخ و جغرافیای تاریخی ایران و اسلام اختصاص دارد.

آخرین اثر تاریخی که از سوی دفتر نشر میراث مکتوب احیاء و در اختیار تاریخ پژوهان ایران قرار گرفته با عنوان مکارم الاخلاق در شرح احوال و زندگانی امیر علی شیر نوایی است که به قلم خواندمیر (غیاث الدین بن همام الدین ۸۸۰ - ۹۴۲ ه. ق) تألیف شده و مقدمه و تصحیح و تحقیق آن توسط آقای احمد عشیق صورت گرفته و از ۲۹۵ صفحه با ۱۵۰۰۰ ریال بهاء برخوردار است.

امیر علی شیر نوایی وزیر سلطان حسین میرزا باقرای گورکانی (۸۷۵ - ۹۱۱ ه. ق) و از بزرگ‌زادگان خاندان جغتای، حاکم ماوراءالنهر و کاشغر و بلخ و بدخشان بود. وی مردی دانشمند و علم دوست و شاعر بوده که اشعاری به دو زبان فارسی و جغتایی سروده است او در سال ۸۴۴ ق. متولد شد و هنگامی که سلطان حسین میرزا در هرات به سلطنت نشست، منصب مهرداری را به امیر علی شیر واگذار کرد و اندکی پس از آن امر صدارت را نیز به او داد. اما علی شیر با وجود همه مشغله، از

مطالعات علمی و تألیفات مختلف دست بر نداشت و مجلس او مجمع علما و فضیای آن روزگار و کتابخانه‌وی نیز مورد استفاده دانش پژوهان بود. خواندمیر نیز از آن کتابخانه بهره فراوان برده است. سرانجام امیر علی شیر از امور دولتی کناره رفت و منزوی گشت و درویشی را بر همه امور ترجیح داد و با عبدالرحمان جامی مصاحب گشت و عاقبت به سال ۹۰۶ یا ۹۰۷ ه. ق در گذشت.

و اما خواندمیر (غیاث الدین بن همام الدین) در حدود سال ۸۰۸ ه. ق در هرات متولد شد و به سال ۹۴۲ در هندوستان در گذشت. پدرش همام الدین شیرازی، سالی چند وزارت سلطان محمود میرزا ابن ابوسعید گورکانی را داشت و مادرش، دختر میرخواند، صاحب روضة الصفا است. وی از ادبا و مورخان نامدار قرن دهم هجری است که تحت تعلیم و تربیت میرخواند بزرگ شد و در دوره مشعشع امیر علی شیر نوایی در هرات می‌زیست و از حمایت و پرورش آن وزیر ادب پرور بهره‌مند شد اما دوره نبوغ و ظهور اثر مهمش که کتاب حبیب السیر باشد مصادف گردید با عهد دولت شاه اسماعیل اول صفوی که اتفاقاً ظهور وی با وفات امیر علی شیر نوایی در سال ۹۶۰ م. ق. افتاد. خواندمیر پس از مرگ نوایی (۹۰۶ ه. ق) به خدمت بدیع الزمان میرزا (فرزند سلطان حسین باقر) در آمد و پس از چندی به وزارت شاهزاده مذکور برگزیده شد. خواندمیر بسیار مورد احترام و محرم اسرار بدیع الزمان بود و بیشتر امور دیوانی و

الاخلاق»، از پیشگفتار مفصل و مصحح محترم که در ادامه شرح زندگانی و وقایع ایام و آثار خواندمیر، ارائه نموده‌اند، به دلیل جامعیت و تسلط ایشان بر اثر تصحیح شده، بهره برده می‌شود:

مکارم الاخلاق: خواندمیر پس از پایان بردن دو اثر نخست خود، آثار الملوك و خلاصة الاخبار، در صدد برآمد تا کتاب دیگری درباره زندگانی و آثار مادی و معنوی امیر علی شیر نوایی به وجود آورد؛ زیرا وی در سایه حمایت آن وزیر دانش پرور مراحل ترقی و کمال را پیموده بود. بنابر آن، جهت جبران محبت‌های پشتیبان خود، در واپسین سال‌های زندگانی امیر، مکارم الاخلاق را تألیف کرد. بیشتر هدف نویسنده در این کتاب، قدردانی و سپاسگزاری از امیر علی شیر نوایی و نیز ماندگار ساختن نام نیک و بیان خدمات ارزشمند وی بوده است.

خواندمیر در نگارش مکارم الاخلاق، به جهت پایدار ماندن خدمات ارزنده امیر علی شیر در تاریخ، بیشتر از مشاهدات خود - که به خاطر سپرده یا بر کاغذ بازنویسی کرده بود - سود برده است. اما پیش از آنکه این اثر به پایان برسد، امیر علی شیر نوایی در سال (۹۰۶ ه. ق. / ۱۵۰۰ م) در گذشت و خواندمیر ناگزیر با افزودن شرح در گذشت حامی خود، این اثر را به سلطان حسین بایقرا، فرمانروای وقت خراسان تقدیم کرده است.

مکارم الاخلاق مشتمل است بر دو مقدمه، ده مقصد و خاتمه. نویسنده در مقدمه نخست پس از حمد و ستایش پروردگار درباره تألیف اثر و پیشکش کردن آن به سلطان حسین بایقرا سخن به میان آورده و پس از آن در مقدمه دوم به ذکر مکارم اخلاق و ذکر ولادت امیر علی شیر پرداخته. وی در این بخش باختصار به ذکر رویدادهایی که در طول تاریخ در هفدهم رمضان روی داده است، می‌پردازد، تا بدین گونه به تاریخ ولادت امیر علی شیر نوایی رنگ و بوی مذهبی بخشد و آن را مبارک و میمون بنمایاند.

مقصد اول با مطلبی در منزلت عقل و ادراک شروع شده، که نویسنده پس از بیان شرف عقل و ادراک به توصیف دانش و درک امیر پرداخته و نقش او را در رخدادهای تاریخی تبیین داشته است.

پژوهش در این مقصد نشانگر آن است که خواندمیر هنگام نگارش مکارم الاخلاق به الذریعة الی مکارم الشریعة^۱، نگاشته راغب اصفهانی توجه بسیاری داشته و از آن بهره برده است؛ چه راغب در باب اول فصل ثانی کتاب خود در فضیلت عقل، و در باب دوم از انواع عقل سخن رانده و سپس به توصیف عقل غریزی پرداخته است. خواندمیر در نگارش مقصد اول به احادیثی که علامه راغب در اثر خود یاد کرده، استناد جسته است و در حکایت اول از رویدادهایی سخن گفته که دلالتی به عقل غریزی امیر علی شیر دارد.

در مقصد دوم، نخست به توصیف فضیلت علم و

بسم الله الرحمن الرحیم و بگوئید

حمد و ستایشی که ز نسبت دیا چه مکارم اطلاق را شاید و شکر و سپاسی که در
جموعه مکارم و اوصاف را پدید آید غلظتی را سزاوار است که نیک قدرش
و ابداع و خاندان طهرت و اختراع رقم مستی بر حائض مملو قات علوی است
و در خزانگی که کس از حقیقت این مکارم غفلت کند از آن آفریننده جهان آفر
مسباب معرفت خود را ظاهر کرده اند شنوی معرفت شکر زندی در معانی
نه خود که در بعضی نه زهدی به کرم زنده شکر بگویند که شکر جنی معنی
چون کنیم: قیامی که غنچه وجودی نوع انسان در گلهان غنایش چشم
شیر و غنچه سر روحی با حسن و جهش است، همان اقبال طایفه از ایشان در
مکرمش بر طبق و در غنچه بگویم فرق معنی سبب ادراک معانی
سمت ارتفاع پذیرفت پست طالع مردم زنده است که در بهترین

تصویر صفحه اول نسخ خطی

خود - نوایی - در بیان سجایای اخلاقی و ذکر خدمات مفید مادی و معنوی او تألیف کرد. در این اثر از عنایت نوایی به علما و شعرا و نویسندگان و ذکر صفات پسندیده او چون رافت، تواضع، جود و سخاوت، دینداری و پرهیز از تعلقات دنیوی، ساخت و مرمت ابنیه و اماکن مذهبی و عام المنفعه مانند مساجد، خانقاه‌ها، مدارس، حمام‌ها، آثار منظوم و منثور و لطایف و مطایبات پندآمیزش، پیوند با خواجه عبیدالله احرار نقشبندی و سرانجام مرگ وی سخن می‌رود. البته می‌توان گفت، مکارم الاخلاق آنگونه که محتوای موضوع و محتوای اثر می‌نمایند، تنها شرح احوال امیر علی شیر - که بر پایه سیر رویدادهای تاریخی تنظیم شده باشد - نیست، بلکه اثری ادبی - تاریخی است که نویسنده به تفصیل درباره جنبه‌های زندگانی و روزگار حامی خویش سخن رانده و در عین اختصار در برگیرنده اطلاعاتی است که در دیگر آثار دوران یادشده وجود ندارد این اثر می‌تواند منبع ارزشمندی جهت بررسی و پژوهش در تاریخ ادبی - اجتماعی پایان دوران تیموری به شمار آید. در اینجا به منظور معرفی اجمالی کتاب «مکارم

مأموریت‌های سیاسی وی را به انجام می‌رساند خواندمیر از سال ۹۱۳ ه. ق که دوره کشاکش امیران تیموری، حملات ازبکان، درگیری شاه اسماعیل صفوی با ازبکان و اوضاع ناآرام و پرتلاطم و اغتشاش بود، در هرات و نواحی همجوار می‌زیست تا اینکه بالاخره در سال ۹۳۴ ه. ق به هندوستان عزیمت کرد و در سال ۹۳۵ به شهر آگره رسیده اندکی بعد، از مقربان دربار بابر، امپراتور مغولی هند گردید و عاقبت در سال ۹۴۲ ه. ق در همانجا درگذشت و بنا به وصیت خود در دهلی، جنب مزار خواجه نظام‌الدین اولیا به خاک سپرده شد.

از جمله تألیفات خواندمیر عبارت‌اند از: خلاصة الاخبار فی بیان احوال الاخیار، منتخب تاریخ و صاف، مکارم الاخلاق، آثار الملوك، دستور الوزراء، جلد هفتم روضة الصفاء، نامه نامی، حبیب السیر و همایون نامه است. و ظاهراً غیر از اینها تألیفات دیگری نیز داشته است.^۲

خواندمیر علاوه بر کتاب خلاصة الاخبار که آن را به مخدوم خود امیر علی شیر نوایی پیشکش نمود، کتاب مکارم الاخلاق را نیز به جهت قدردانی از یاور و حامی

فهرست آنها به قرار زیر می باشد:

دارالسلطنة هرات و مسما شدن آن به این لقب
میمنه و سوابق تاریخی آن
باغ زاغان و سوابق تاریخی آن
خواجه فضل الله ابواللیثی و شرح حال وی
نهر انجیل و جایگاه آن در خراسان
امیر برهان الدین عطاءالله نیشابوری و شرح حال وی

قاضی اختیارالدین حسن ترتیبی و شرح حال وی
امیر مرتاض و شرح حال وی
امیر جمال الدین عطاءالله اصیلی و شرح حال وی
امیر صدرالدین ابراهیم مشهدی
مدرسه نظامیه
مرو و سوابق تاریخی آن
میرزا محمد مشهور به کیچیک میرزا و شرح حال وی

کمال الدین مسعود شروانی و شرح حال وی
مولانا درویش علی طیب و شرح حال وی
مولانا لطفی و شرح حال وی
خمسه ترکی امیر علی شیرنوبایی و سال تألیف آن
غرایب الصغر و سال تألیف آن
نوادب الشباب و سالهای تألیف آن
بدایع الوسط
فوائد الکبر
میزان الاوزان
ترجمه چهل حدیث
دیوان قصاید فارسی و مقدمه آن
رساله مفردات در فن معما
مولانا طوطی و شرح حال وی
خواجه ناصرالدین عبیدالله و شرح حال وی
پهلوان محمد ابوسعید و شرح حال و رابطه وی با امیرعلی شیرنوبایی

مولانا اهلی شیرازی و شرح حال وی
خواجه مسعود گلستانی و شرح حال وی
مولانا شمس الدین محمد بدخشی و شرح حال وی
امیر نظام الدین احمدسهیلی و شرح حال وی
امیرکمال الدین حسین جلاپر و شرح حال وی
مولانا نظام الدین استرآبادی و شرح حال وی
مولانا فصیح الدین صاحب دارا و شرح حال وی
مجالس النقایس و ترجمه های فارسی آن
تاریخ مجمل در ذکر انبیاء مرسلین و سال تألیف آن
تاریخ مجمل در بیان احوال ملوک عجم
خمسه المتحیرین و چگونگی تألیف آن
منشآت ترکی نوایی
رساله در بیان احوال امیر سیدحسن
رساله در احوال پهلوان محمدابوسعید

محبوب القلوب

خواجه شهاب الدین عبدالله مروارید و شرح حال وی

مولانا کمال الدین عبدالواسع و شرح حال وی

نسایم المحبة
لسان الطیر
خانقاه اخلاصیة و مدرسه اخلاصیه و جایگاه آن در خراسان

خانقاه جماعتخانه سرمزار مولانا شمس الدین محمد تبادکانی و شرح حال وی

عمارت سر مزار ابوالولید و شرح حال وی
عمارت سر مزار امیر عبدالواحد و شرح حال وی
خانقاه سرمزار شیخ فریدالدین عطار
رباط سر خیابان
تقوز رباط و سوابق تاریخی آن
رباط سر کوچه علامت
پل تولکی و سوابق تاریخی آن
باغ مرغنی و سوابق تاریخی آن
مسجد جامع پل کارد
مولانا نظام عبدالحی طیب و شرح حال وی
فلوری و محل ضرب آن
شمس الدین محمدرجوی و شرح حال وی
شیخ جلال الدین ابوسعید پورانی و شرح حال وی
خواجه کلان و شرح حال وی
حمیدالدین تبادکانی و شرح حال وی
امیرابراهیم مشعشع
امیر صدرالدین یونس و شرح حال وی
خواجه عبدالرحمان
احمد تفتازانی و شرح حال وی
مولانا کمال الدین حسین کاشفی و شرح حال وی
أمویه و سوابق تاریخی آن
بدیع الزمان میرزا و شرح حال وی
امیرسید حسن اردشیر و شرح حال وی
مولانا قطب الدین خوافی و شرح حال وی
خواجه حسین گیرنگی و شرح حال وی
محمد معماهی و شرح حال وی
مولانا صانعی و شرح حال وی
میرسر برهنه و شرح حال وی
أصفی هروی و شرح حال وی
مسجد جامع هرات و سوابق تاریخی آن
میرک نقاش و شرح حال وی
خواجه حافظ محمد خطاط و شرح حال وی
شاه بخت پادشاه اوزبک و شرح حال وی
کتاب با سیزده فهرست شامل فهرست های: آیات، احادیث، ابیات، ماده تاریخها، معماها، نامها و اصطلاحات دیوانی، اصطلاحات دبیری، نام کسان، نام

طایفه ها و فرقه ها و طریقه ها، نام جای ها، کتابها، واژه نامه و فهرست منابع و مأخذ مصحح به پایان می رسد.

پانویسها:

- با امید به اینکه به زودی در آینده معرفی جامعی از این کتابها در اختیار خوانندگان محترم قرار گیرد، در اینجا به فهرست کتابهای تاریخی دفتر نشر میراث مکتوب اشاره می شود:
- تاریخ آل سلجوق در آناتولی / از مؤلفی ناشناخته (زنده در ۷۶۵ هـ. ق)، مقدمه و تصحیح از نادره جلالی، چاپ اول ۱۳۷۷، ۱۶۰ ص، بهاء ۷۰۰۰ ریال.
- تاریخ بخارا، خوقند و کاشغر / میرزا شمس بخارایی، مقدمه و تصحیح و تحقیق محمداکبر عشیق، چاپ اول ۱۳۷۷، ۳۴۰ ص، بهاء ۱۲۰۰۰ ریال.
- مجله رشوند / محمدعلی خان رشوند (قرن ۱۳ ق)، تصحیح دکتر منوچهر ستوده و عنایت الله مجیدی، چاپ اول ۱۳۷۵، ۳۷۸ ص، بهاء ۱۵۰۰۰ ریال.
- جغرافیای نیمروز / ذوالفقار کرمانی (قرن ۱۳ ق)، به کوشش عزیزالله عطاردی، چاپ اول ۱۳۷۴، ۲۳۰ ص، بهاء ۶۰۰۰ ریال.
- جغرافیای حافظ ابرو / شهاب الدین عبدالله خوافی مشهور به حافظ ابرو (قرن ۹ ق)، تصحیح صادق سجادی، ج ۱، چاپ اول ۱۳۷۵، بهاء ۱۲۰۰۰ ریال.
- ترجمه تقویم التواریخ (السلمار رویدادهای مهم جهان از آغاز آفرینش تا سال ۱۰۸۵ هـ. ق) / حاجی خلیفه (قرن ۱۱ ق)، از مترجمی ناشناخته، تصحیح میرهاشم محدث، چاپ اول، ۱۳۷۵، ۵۲۴ ص، بهاء ۲۲۰۰۰ ریال.
- ظفرنامه خسروی (شرح حکمروایی سیدامیرنصرالله بهادر سلطان بن حیدر (۱۲۷۷ - ۱۲۴۲ هـ. ق) / از مؤلفی ناشناخته، تصحیح دکتر منوچهر ستوده، چاپ اول، ۱۳۷۷، ۲۶۳ ص، بهاء ۱۰۰۰۰ ریال.
- آثار احمدی (تاریخ زندگانی پیامبر اسلام و ائمه اطهار علیهم السلام) / احمدبن تاج الدین استر آبادی (قرن ۱۰ ق)، به کوشش میرهاشم محدث، چاپ اول ۱۳۷۴، ۵۵۹ ص، بهاء ۱۶۰۰۰ ریال.
- راحة الارواح و مونس الاشباح (در شرح زندگانی، فضایل و معجزات رسول اکرم، فاطمه زهرا و ائمه اطهار علیهم السلام) / حسن شیعی سبزواری (قرن ۸ هـ. ق)، به کوشش محمد سپهری، چاپ اول ۱۳۷۵، ۲۹۸ ص، بهاء ۷۵۰۰ ریال.
- فیض الدموع (شرح زندگانی و شهادت امام حسین علیه السلام) / محمد ابراهیم نواب بدایع نگار (قرن ۱۳ هـ. ق)، تصحیح اکبر ایرانی قمی، چاپ اول، ۱۳۷۴، ۲۹۶ ص، بهاء ۷۰۰۰ ریال.
- فوائد راه آهن / محمد کاشف (قرن ۱۳ هـ. ق)، به کوشش محمدجواد صاحبی، چاپ اول ۱۳۷۳، ۱۲۲ ص، بهاء ۳۴۰۰ ریال.
- خوندمیر: تاریخ حبیب السیر، زیر نظر دکتر دبیر سیاقی، تهران، کتابفروشی خیام، جلد اول، چاپ سوم، ۱۳۶۲، مقدمه، صص ۱۰ - ۴.
- الذریعة الی مکارم الشریعة، ص ۱۲۳ - ۱۲۷.
- بهارستان، ص ۸۹ - ۱۰۹.